

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı 23-24

2006
Fiyatı: 7,75 ytl

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

2006, Sayı 23-24, Nisan

SAHİBİ
Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR
E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM
(Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

ABONE SORUMLUSU
ASAM Kitap Dağıtım

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kış olarak yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın

***Ermeni Araştırmaları* hakemli bir dergidir.** Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı
ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara
Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.asam.org.tr

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü
Yayın İdare Merkezi
Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-Çankaya, Ankara
Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

Baskı Tarihi: 30 Nisan 2007
www.eraren.org
Elektronik Posta: bilgi@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, *www.graft.com.tr*
Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, *bilgi@graft.com.tr*

Baskı: Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnşaat San. ve Tic. A.Ş.
Saner Basım Sanayii , Ostim Org. San. Böl. Turan Çiğdem Cad. No:15
Yenimahalle /ANKARA Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:
YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi müdürünü, sahibini veya editörünü bağlamaz.

Ermeni Araştırmaları Dergisi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yayınıdır.

ERMENİ MESELESİ'NİN SİYASALLAŞMASINDA EMPERYALİST DEVLETLERİN ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Bilimdalı Öğretim Üyesi
dkilic@firat.edu.tr

Özet: *Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi emperyal güçlerin Ermeni meselesinin siyasallaşmasına vermiş olduğu destekten cesaret alan komitacılar, I. Dünya Savaşında Osmanlı devletinin güçsüzlüğünü de göz önüne alarak Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurma hayali ile isyanlar çıkarttı ve Osmanlı devletine yeni bir cephe açtı. Lozan Konferansına gelindiğinde Ermeni toplumunun büyük bir kısmı daralmış olan Türkiye topraklarının dışında kaldığından Ermenilerin Türkiye'den toprak istekleri Lozan Konferansında tarihe gömüldü. 1965'li yıllara kadar sessiz kalan Ermeni komiteleri diasporadaki altyapısını güçlendirdikten sonra tekrar emperyalist devletlerin desteğini de arkasına alarak Türkiye Cumhuriyetine yönelik başta terör olmak üzere siyasi faaliyetlerine yeniden hız verdi.*

Anahtar Kelimeler: *Rusya, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Misyonerler, Komitacılar, Diaspora.*

Abstract: *The Komitadjis who took courage from imperialist powers such as Russia, France, England and the USA to politicize the Armenian issue rebelled hoping to found an indipendent Armenia as they understood that Ottoman Empire got weak with the first world war and opened a new formed group against Otoman Empire in east of Turkey. During the Lausanne peace Treaty as much of the Armenian population stayed out of the Turkish lands, the Armenians desiring land from Turkey was rejected. The Armenian Committees that kept silence till 1965 respeeded their political activities especially with terror against Turkey taking support of imperialist countries after they strengthened their substructures with Armenian diaspora.*

Key words: *Russia, France, England, America, Missionary, Diaspora.*

Giriş

Batı'nın ananevi politikası olan Şark Meselesinin bir parçası olarak XIX. yüzyılın başlarından itibaren geliştirilmeye çalışılan "Ermeni Meselesi"nin etkili olmaya başladığı sıralarda bile Ermenilerin Osmanlı devleti içerisinde aslî unsur sayılan Türklerden daha fazla haklara sahip olduğu ve bunları da rahatlıkla kullandıkları görülür. Ona rağmen zamanla Katolik Fransa misyoner faaliyetleri ile Ortodoks Rusya'da Eçmiyazin Kilisesiyle Osmanlı Ermenileri üzerinde etkili olmayı başarmış, bunu gören İngiliz ve Amerikalı misyonerler de, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı Ermenileri üzerinde yoğun bir propagandaya başlayarak, kendilerine taraftar kazanma yarışı içerisine girmişlerdir. İşte bu süreçten itibaren emperyalistlerin yörüngesine giren Ermenilerin arasında kilise ve cemaat birliği ortadan kalktığı gibi ileri sürdükleri siyasi taleplerle Osmanlı devleti içerisinde de kısa sürede önemli bir meselenin kaynağını oluşturdular.

1- Rusya'nın Ermeni Meselesindeki Etkisi

Rus Çarları, Bizans devletinin çökmesinden (1453) bu yana kendilerini Bizans'ın mirasçısı saydıklarından, yüzyıllardan beri göz diktikleri İstanbul'u[1] Türklerden alma sevdasına kapıldılar.[2] İstanbul'un dinî öneminin yanı sıra, Rus Çarları için büyük bir stratejik önemi de vardı. Bundan dolayı İstanbul ve Boğazlar herhangi bir yabancının eline geçmemesi gereken bir anahtar gibi değerlendirilmekteydi.[3] Bunun için Rusya, komşu olduğu Osmanlı devleti topraklarını bir tür doğal gelişme alanı olarak gördüğünden Ortodoks Rumların yanı sıra Gregoryen Ermenilerle de ilgileniyordu.[4]

Rusya Kafkasları Osmanlı ve İran'a karşı tampon bölge olarak elinde tutmak istediğinden Ermeni ailelerin çocuklarını eğiterek, bir kısmını Rus ordusunda istihdam etti. Bir kısmını da teşkilatlandırarak Osmanlı Ermenilerini ayaklandır-

---

1 Ruslar, Hıristiyanlığı Bizanslı papazlardan öğrenmelerinden dolayı İstanbul Rusların nezdinde Ortodoksluk mezhebinden kaynaklanan en mukaddes şehir olarak anılmış ve hürmet görmüştür. Bkz., Raif Karadağ, *Şark Meselesi*, İstanbul: Turan Yayıncılık, tarihsiz., s. 84.

2 Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, (nşr. F. Özerengin), İstanbul: Emre Yayınları, 1994, s. 125 vd.

3 Reşat Sagay, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul :Türkiye İş Bankası Yayınları, 1972, s. 71.

4 Dış Politika Enstitüsü, *Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu*, Ankara: 1989, s. 11.

mak için Doğu Anadolu'ya gönderdi.[5] İleri tarihlerde Osmanlı topraklarında çıkacak olan silahlı ayaklanma hareketlerinin büyük bir çoğunluğunu, bu kadrolar Rusya Ermenistan'ından idare edecektir.[6]

Osmanlı topraklarında gelişen milliyetçilik hareketlerini Rus diplomatları bir nimet gibi görerek desteklediler.[7] Eçmiyazin'deki Gregoryen Ermeni Kilisesinin belli başlı önderlerinin Rus Sarayının birer doğal üyesi haline gelmesi Çar'lığın giriştiği hareket için çok büyük bir kuvvet oldu. Başlangıçta bağımsız olan Eçmiyazin Katoğikosları daha sonraları Çar'a sadakat yemini eden ve Rusya'ya karşı iyi duygular besleyen Ermeni ruhani önderlerden seçilmeye başlandı.[8] Bu himaye ve yönlendirme gerçekte din kisvesi altında emperyalist maksatlarla yapılmaktaydı.[9]

Bulgaristan ve Sırbistan'ın bağımsızlıklarına kavuşmaları pek çok Ermeni'yi aynı amaca yöneltti.[10] Osmanlı Ermenilerinin büyük bir çoğunluğu başlangıçta Padişaha bağlı kalsalar da sadık kalmayan birçok kişinin eylemleri, Osmanlı yönetiminde Ermenilere karşı güvensizlik duygusunun yerleşmesine neden oldu. Rusların Osmanlı devletini yıkmak için, Ermeni milliyetçiliğini geliştirme çabası olayların sınırlarını genişletti. Böylece Osmanlı topraklarındaki emperyalist devletlerin iktidar çatışmasında Rusya ve İngiltere Ermenileri bir piyon olarak

---

5 Mehmet Saray, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, Ermeni Meselesini Ortaya Çıkaranlar", *XI. T.T.K. V*, Ankara:1994, s. 1757.

6 Mehmetzâde Mirza Bala, *Ermeniler ve İran*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1927, s. 25 vd.

7 Cemal Paşa, "Ermeni Sorunu", *Ermeniler Hakkında (Makaleler-Derlemeler) II*, Atatürk Üniversitesi XX. Yıl Armağanı, Ankara:1978, s. 113; Özellikle bu dönemde Çarlık Rusya, Osmanlı devletindeki iç huzursuzluğu artırmak gayesiyle Ermenileri kullanıyordu. [Bkz., Laszlo Rasonyı, *Tarihte Türklük*, Ankara: (nşr. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü), 1993, s. 251.] Ruslar bu konuda o kadar ileri gittiler ki, Üç Kilisede Gregoryen Ermeni papazına, Ermenileri Osmanlı hükümetine karşı ayaklandırması önerisini sundular. Bu fikir Papaz tarafından kabul edilmeyince, ruhaniyi boğarak öldürdükleri gibi Ermeni manastırını da yakarak içindeki kıymetli eşyaları aldılar. Bkz, *Brıtısh Documentes On Ottoman Armenıans I*, (nşr. B. Şimşir), Ankara: T.T.K. Yayınları, 1989, s. 86.

8 Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, s.101; E. Granville, *Çarlık Rusya'nın Türkiye'deki Oyunları*, (nşr. O. Arıman), Ankara: Yarın Yayınları, 1967, s. 33; Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut Kılıç, "Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazin Kilisesinin Rolü (1828-1915)" *Ermeni Araştırmaları*, S:2, (Ankara Haziran-Temmuz-Ağustos 2001), ss. 49-64; Davut Kılıç, "Rusya'nın Eçmiyazin Katoğikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesine Tesiri" *Erdem*, C: 12, S: 36, (Mayıs 2000), ss.973-988.

9 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Meselesi*, Ankara, 1971, s. 8.

10 Edovart Driault, *Şark Meselesi*, (nşr. Hafiz), İstanbul, 1328, s. 325.

kullanmaya başladı.[11] Ruslar, Ermeni toplumunu ayaklandırmaya kışkırtmak ve gerektiğinde bu ayaklanmayı yönetmek üzere Doğu Anadolu'ya Rus subaylar gönderdi.[12]

Rusya Balkanlarda yaptığı gibi, Doğu Anadolu'da da olaylar çıkartıp müdahale etme imkânı arıyordu.[13] Rusya emellerine ulaşmak için Ermeni Kilisesinden istifade etmekle kalmayıp, oluşacak ihtilal komitelerini de ileriki yıllarda destekleyecekti.[14] Rusya'nın Osmanlı Ermenilerine yönelik bütün faaliyetlerinin altında, parçala, böl, yut mantığından hareketle, Boğazlara sahip olmak, oradan Akdeniz'e inmek arzusunun yanında Şark vilayetlerine hâkim olarak İskenderun körfezine ulaşmak da vardı. Ancak Rusya'nın bu emeli, İngiltere ve Fransa'nın menfaatlerine hiç uymuyordu.

2- Fransa'nın Ermenileri Desteklemesi

XIX. asrın ilk yarısında, Suriye ve civarı ile yakından ilgilenen iki büyük emperyalist devletlerden biri Fransa idi. Bunda, özellikle Suriye'nin Doğu sömürge yolları üzerinde bulunmasının önemli rolü vardı.

Fransa'nın Osmanlı devletiyle siyasi ve ekonomik ilgisi, XIX. yüzyıla gelindiğinde daha çok Suriye ve Çukurova bölgesinde yoğunlaştı. Fransa'nın bölge-

11 Stanford J Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II,* (nşr. M. Harmancı), İstanbul:E Yayınları, 1983, s. 252.

12 Petersburg Büyükelçisi Şakir Paşadan Hariciye Nazırı Asım Paşaya (5 Ekim 1880), *BOA*, HNA, Endikatör: S-II, Dosya no: 120, İç no:5, Karton no: 191; Başka bir belgede ise bu konuda şöyle bir bilgi vardır. 7 Ekim 1880 tarihli Başvekil Said Paşadan Sivas Valisi Hakkı Paşaya gönderilen emirnamede: Ermenileri, İngiltere'den evvel Rusya'nın yardım ve nezaretine sığındırmak göreviyle Kafkasya'dan Beyazıt, Van ve Erzurum taraflarına on subayın gönderildiği, şimdi de aynı şekilde İstanbul'dan, Diyarbakır, Sivas ve Erzurum'a on subayın görevlendirilerek hareket ettiklerini, bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını ister. Bkz., *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 24, Defter no: 332, Zarf: 162, VIII.

13 Yozgat'taki Ermeni hareketlerinde Gregoryen Ermeniler, daha önce Rusya'nın Sırplara ve Bulgarlara yaptığı gibi kendilerine de arka çıkacağını zannederek olaylara elebaşılık yaptılar. Nasıl ki, Katolik Ermeniler Fransa, Protestan Ermeniler, İngiliz ve Amerikan misyonerleri tarafından korunmuşsa bu Ermeniler de kendilerinin Rusya tarafından korunacaklarını zannediyorlardı. [Bkz., *British Documents On Ottoman Armenians (1891-1895) III,* (nşr. B. Şimşir), Ankara: T.T.K. Yayınları, 1989 s. 317.] Diğer taraftan sınıra yakın yerlerdeki Ermenilere kendilerini korumaları için Rusya'nın silah dağıttığı Babıâli'ce bilinmekteydi. Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Tiflis Başkonsolosluğuna (17 Ocak 1894), *BOA*, HNA, Endikatör: D.M, Karton no: 184.

14 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1988, s. 106.

ye olan ilgisi, Suriye'nin coğrafi önemi ile burada bulunan Katolik ahaliden ve Çukurova'nın pamukçuluk için elverişli olmasından kaynaklanmaktaydı.[15] Diğer taraftan çalışmalarının semeresini almak için Fransa hükümeti, Lübnan'daki Dürzî isyanı ve Şam olayları üzerine Lübnan'a hürriyet sağlanmasında yardımcı oldu. Böylece Fransa, bölgede yaşayan çeşitli Hıristiyan mezheplerine mensup azınlıkları Katolik yapma gayretine girerek mezhep birliğini sağlamayı amaçlıyordu.[16] Bunun için Napolyon Bonapart, İstanbul Büyükelçisi General Brune'ye 1802 yılında Fransa'nın "Suriye ve Çukurova'da bulunan bütün manastırları, Hıristiyanları ve özellikle kutsal yere giden bütün kervanları, yeniden koruması altına almalıdır."[17] Talimatıyla XIX. yüzyılın başında Osmanlı topraklarındaki Fransız politikasını belirlemişti.[18] Diğer taraftan bu sürece Fransa'da eğitim gören Ermeni talebeler ve Ermeni zenginlerin propagandaları da katıldı. Bu şekilde Fransız Basını ve kamuoyu etkilenerek, oldukça başarılı bir şekilde Osmanlı Ermenilerinin lehine harekete geçirildi.[19]

Fransız rahiplerinin resmen izin alarak Maraş'ta inşa ettikleri mektebin altındaki mahzende top, silah ve cephanenin bulunduğu, yakalanan bir Ermeni ko-

15 A. Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1944, s. 220; *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Plânı*, (nşr. H. Rahmi), İstanbul, 1972, s. 41.

16 İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Askeri Tarih Yayınları, 1983, s. 65.

17 Paul Imbert, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Türkiye'nin Meseleleri, (nşr. A. Cemgil), İstanbul, 1981, s. 93.

18 Gelişen olaylar üzerine umutlanan Zeytun Ermenileri de harekete geçti. Prens Leon isminde birisi Haçin ve Zeytun'a gelerek buradaki Ermenilere, III. Napolyon'a verilmek üzere bir bildiri hazırlatarak Paris'e götürdü. Bildiride; Zeytun Ermenileri Osmanlı idaresi altında görmekte oldukları zulümden bahsediliyordu ve Lübnan'a verilen bağımsızlığın bir Ermeni Prensliği altında kendilerine de verilmesini rica ediyorlardı. [Bkz., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, 2. b., İstanbul: Belge Yayınları, 1987, s. 183.] 1862 yılında Zeytun isyanında İstanbul Ermenileri, Zeytun Ermenilerinin bağımsızlıklarını ilan ettikleri gerekçesiyle Zeytun'daki Ermeni Kocabaşıların resimlerini Fransa'ya gönderdiler. Bu resimler Fransa Dış İşleri Bakanlığında "Ermeni Prensleri" olarak kabul edildi. Osmanlı elçisi Cemil Paşa, bu resimleri gördüğünde bunlar bir kaç çobandır diyerek itiraz etmesine rağmen Fransızlar bu görüşlerinde ısrar ettiler. Bkz., Ahmet Cevdet Paşa, *Marûzât*, (nşr. Y. Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 123.

19 Ahmet Hulki Saral, *Ermeni Meselesi*, Ankara: 1970, s. 55; Bu durumdan rahatsız olan Osmanlı hükümeti konsolosluğu vasıtasıyla Fransa'dan Ermeni komiteleriyle üyelerinin ismini istedi. Fransız hükümeti, Paris'te Ermeni komitesinin olmadığını ve bu konuda bilgi veremeyeceklerini bildirerek, Osmanlı tebaası olan Ermenilerin ve komitelerin adlarını vermekten kaçındı. Bkz., Paris Büyükelçisi Ziya Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (27 Ocak 1895), *BOA*, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya no: 21 Ş-1312, Evrak no: 3229/4/28.

mitacısının ifadesinden anlaşıldı.[20] Yine Cizvit papazı mahiyetindeki tercümanlardan Artin Köylüyan'ın Samsun'dan geçerken evrakları arasında üç Ermenice mektup bulundu. Bu mektupların ilk incelemesinde Ermeni komiteleriyle olan ilgileri tespit edildi. Buna rağmen Fransız Büyükelçiliği, Hariciye Nezaretine müracaatta bulunarak bu Ermeni'nin serbest bırakılmasını istedi.[21] Fransa, Katolik Ermenileri himaye etmeye ve Katolik olmayan Ermeniler arasında da Katolikliği yaymaya politikasını sürdürdü.[22]

3- İngiltere'nin Ermenilere Yönelik Faaliyetleri

İngiltere, Osmanlı topraklarında emperyalist emellerine ulaşabilmek için özellikle Ermenilerden meydana gelen Protestan cemaati oluşturarak, Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale etme fırsatını yakalamıştı.

Ermeni toplumu Ayastefanos Antlaşmasıyla birlikte bağımsızlık hevesine kapılarak, bağımsızlığa giden yolda bütün emperyalist devletlerle ikili ilişkilere girdi. Ermeni toplumunun durumundan istifade etmek isteyen İngiltere, küçük Asya'da (Anadolu) Fransız ve Rus etkisini dengelemek için Ermeni toplumunu her gün biraz daha pohpohlayarak Osmanlı devletine problem oluşturdu. İngiltere'nin bu politikası İstanbul Ermeni Patriği Hırimyan'ın üzerinde etkisini gösterdiği gibi kendisi ile Protestan cemaatinin şefi arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesine de yol açtı.[23]

Berlin Kongresi daha başlamadan İngiltere, Rusların hala Doğu Anadolu'dan

20 Halep Valisi Hasan Paşadan Sadrazam Rıfat Paşaya (8 Kasım 1895), *BOA*, BEO, Mühimme Kalemi, A- Halep Karton no: 41, Evrak no: 6853/170.

21 Hariciye Nezaretinden Fransız Büyükelçiliğine Nota (22 Kasım 1894), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 291, İç no: 38, Evrak no: 11214.

22 Sadrazam Halil Rıfat Paşadan Halep Valisi Hasan Paşaya gönderilen 13 Kasım 1895 tarihli emirname için bkz., *BOA*, BEO, Mühimme Kalemi, A- Halep Karton no: 41, Evrak no: 7036.

23 *Türkler-Ermeniler ve Avrupa*, (nşr. B. Kodaman), Ankara: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 1994, s. 24; İngiltere'nin büyüklüğünü ve gücünü gösteren en önemli müstemlekesi Hindistan'dı. Bunun için İngiltere, Osmanlı devleti'nde cereyan eden olayları titiz bir şekilde takip ederek Rus hamlelerine karşı koymaya çalışıyordu. Rus hamlelerine karşı duramadığı zamanlarda ise İngiltere, Osmanlı devletini taksim ederek adı geçen bölgeye bir tampon devlet kurmaya kalkışması Hindistan politikasından kaynaklanmaktaydı. Bkz., Ahmet Ağaoğlu, *İngiltere ve Hindistan*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1929, s. 17; Bu konuda ayrıca bkz., Davut Kılıç, "XIX. Asırda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasının Osmanlı Ermenilerine Yansıması", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri*, (nşr. İ. Bal, M. Çufalı), Ankara: Nobel Yayınları, 2003, ss.231-240.

Akdeniz'e ya da Basra körfezine inebileceğini veya Ermenileri ayaklandırabileceğini düşünerek, Sultan II. Abdülhamit'e Osmanlı topraklarındaki bütünlüğü korumak için Kıbrıs'ın işgalini gündeme getirdi.[24]

İngiltere, Berlin Antlaşması imzalanır imzalanmaz, Ermenilerin inisiyatifini kendi eline almak için 19 Ağustos 1878'de Osmanlı hükümetine bir nota vererek ıslahatların hemen başlamasını istedi.[25] İngiliz hükümetinin iddiasına göre bu reformlar yapılırsa, Doğu Anadolu'da yeni bir düzen kurulmuş olacak ve halk bundan hoşnut kalacaktı. Böylece Ermeniler, Rus etkisine kapılmayacak ve dolayısıyla Anadolu yeni bir Rus istilasından korunmuş olacaktı.[26]

İngiltere'de 1880 yılında Gladstone hükümetinin iktidara gelmesiyle, yaklaşık bir asırdan beri süregelen İngiliz politikası değişmeye başladı. Artık Rusya'ya karşı Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü koruma politikası terk edildi. İngiltere, Osmanlı devletini parçalayıp kendisine dost küçük devletler kurmayı ve bunları Rusya'ya karşı tampon olarak kullanmayı öngören bir politikayı benimsedi. İngiltere'ye göre bu tampon devletlerden biri de Ermenistan olacaktı. Bu yeni politikanın ilk emareleri İngiliz basınında Doğu Anadolu'dan Ermenistan diye söz edilmesi, Doğu Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar İngiliz Konsolosluklarının açılması, bölgedeki Protestan misyonerlerin sayısında hızlı bir artış gözlenmesi ve Londra'da bir İngiliz-Ermeni Derneğinin kurulmasıyla görüldü.[27]

Osmanlı topraklarında bağımsızlık arayan Ermeni hareketlerinin kıpırdanı-

---

24 Stanford J Shaw ve Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmp. II, s. 238; İngiliz hükümeti hemen işe koyuldu. Ayastefanos antlaşmasını değiştirmek için bir yandan Rus hükümetiyle gizli görüşmeler yaparken diğer taraftan da Osmanlı hükümetine Ayastefanos Antlaşmasının olduğu gibi bırakılacağı tehdidini yaptı. Anadolu topraklarının Rusya tarafından işgalini önlemek için Osmanlı devletine Kıbrıs Antlaşmasını dayattı. 4 Haziran 1878 tarihinde Kıbrıs Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre; eğer Rusya ileride Doğu Anadolu'da tekrar yayılmaya kalkışırsa İngiltere Osmanlı devletine yardım edecekti. Bu antlaşma ile Osmanlı devleti İngiltere'nin baskılarından dolayı Hıristiyan tebaanın yaşadığı ve özellikle Ermenilerin de bulunduğu Doğu Anadolu'da, Hıristiyan azınlıkların iyi yönetilmesi ve korunmasına ilişkin olarak ıslahat yapacağını vaat etti. Bkz., Bilal Şimşir, "Osmanlı Ermenileri ve Büyük Devletler", *Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu*, İzmir: 1983, s. 123.

25 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi I/I, Kısım*, İstanbul: T.T.K.Yayınları, 1983, s. 7.

26 British Documents... I, s. XXIII; İngiliz hükümetinin ıslahat programını hızlandırması yönünde Osmanlı yönetimine verdiği nota için bkz., *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 14, Evrak no: 2339, Zarf: 126, Karton no: 11.

27 Dokuz Soru ve cevapta..., s. 13.

şı İngiliz hükümetinin bu politikasını kolaylaştırdı.[28] Londra'daki Ermeni derneğinin genel merkezi, İngiltere hükümetinin yardımını elde etti.[29] Bu da bütün Avrupa devletlerinde Ermeni-İngiliz ittifakı olarak yorumlandı.[30] Babıâli, İngiltere'deki Ermenilerin Osmanlı hükümeti aleyhine tahriklerde bulunmaları üzerine, Gladstone hükümetiyle görüşmeler yaparak Ermenilerin bu konudaki faaliyetlerini ortaya koydu. Dolayısıyla Anadolu'da görülen isyan hareketlerinin dışarıdan desteklendiğini ve bu konuda Osmanlı hükümetine yardımcı olunması istendi. Ancak Gladstone hükümeti, Ermenileri teşvik etmediğini ve desteklemediğini belirtti. Oysa o tarihte Londra Büyükelçisi olan Rüstem Paşaya göre; İngiliz parlamentosunda hatta kabinede Ermenilerin sempatizanları olduğundan bu tür hareketlere İngiliz hükümeti devamlı destek oluyordu.[31]

Ermeni komitelerinin Osmanlı devletinin başına açtıkları büyük problemlerden dolayı memnun olan ve Ermenilere durmaksızın yardım eden İngiltere Başvekili Gladstone, "Ermenilere yardım insanlığa hizmettir." sözüyle Osmanlı devletine ve Türklüğe karşı en büyük düşmanlığı göstermekteydi.[32]

İngiltere hükümeti, Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlık hareketlerini desteklemekle de kalmayarak, Osmanlı topraklarında suç işleyip cezaevlerine düşen Protestan Ermenilerin salıverilmesi için de kampanya başlattı. Nitekim mahkûmlardan Protestan mezhebine mensup Tomayan ve Kayayan'ın affı için İngiltere'deki Protestan gazeteleri ve dinî çevreler Osmanlı hükümetine baskı yaparak serbest bırakılmasını sağladı. Tomayan Londra'ya giderek ihtilal komitesinin nüfuslu üyelerinden biri oldu ve yapılan mitinglerde suçsuz, zulüm görmüş bir Ermeni olarak kamuoyuna tanıtıldı.[33] Oysa Tomayan'ın sosyalist ve nihilistlerle işbirliği

28 Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1968, s. 203.

29 İngiliz-Ermeni Derneğinin faaliyetleri için bkz., Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara: ASAM Yayınları, 2006, s.269-273.

30 Genaral Mayewski, *Van, Bitlis Vilayetleri-Askeri İstatistiği*, (nşr. Sadık Bey), İstanbul: 1330, s. 133 vd.

31 Londra Büyükelçisi Rüstem Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (24 Temmuz 1893), *BOA*, HNA, Endikatör: M.T., Dosya no: 7, Karton no: 284, İç no: 64, Evrak no: 17404 / 294.

32 *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, (nşr. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara: DSİ Basım ve Foto-film İşl. Md., 1981, s. 4; Birinci Dünya Savaşındaki İngiliz propagandası için ayrıca bkz., Justin McCarthy, "I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s.15-28.

33 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri", *Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question III*, İs-

içinde, Kayayan'ın da Amerikan Hınçak şeflerinden biri olduğu Osmanlı hükümetince tespit edilmişti.[34] Adı geçen iki Protestan mahkûm Merzifon kolejinde öğretmen olarak görev yapan komitacılardandı.[35]

18 Eylül 1895 olayları sırasında Ermeniler kendilerini ayaklandırmaya gelenlere, İngiliz filosu henüz Çanakkale Boğazını geçmedi mi? Sorusunu sormaktaydı. Gerçekten de Ermeni halkı kendi gözleriyle İngiliz filosunun Ermeni toplumunun kurtuluşu için Marmara Denizi'ne geldiğini görme zevkini tatmak için, evlerin teraslarına, kiliselerin çan kulelerine çıkıyordu. Çünkü İngiltere kendi lehlerine müdahale edilebilmesi için çok iyi bir bahane bulunması gerektiğini bu takdirde İngiliz filosunun, İstanbul'a kadar gelerek Yıldız Sarayı önünde demir atacağını ve Ermeni toplumunun muhtariyetini elde edeceğini duyurmuştu. İngilizler, yıllarca Ermenileri bu ümitle oyalayarak Osmanlı topraklarında kanlı olaylara sebep oldu.[36]

---

tanbul: 1989, s. 55; Ayrıca Bkz., Mabeyn Başkitabeti Süreyya Paşadan Londra Büyükelçisi Rüstem Paşaya (4 Temmuz 1893), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 688, İç no: 14, Evrak no: 16 / 93; Bu gelişmeler üzerine Evangelical Alliance Genel Sekreteri Mr. Arnold, Osmanlı topraklarındaki Protestan misyoner faaliyetlerini anlatırken; "Son 30-40 yıldır Osmanlı devletindeki dinî serbestiden çok memnun olduklarını, geçen 30 yıl içerisinde karşılaşılan problemlerin çözümü için Protestan Hıristiyanlar namına yapılan müracaatların sebebi Babıâli'den değil, yerel idareden kaynaklandığını, bu problemlerin çoğunlukla merkezi hükümetçe telafi olunduğunu belirtir." Bkz., Londra Büyükelçisi Rüstem Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (21 Şubat 1894), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 285, İç no: 43, Dosya no: 8, Evrak no: 18081/69.

34 Şinasi Orel, "Ermeni İddialarının Belgesel Dayanakları", *XI. T.T.K. V*, Ankara: 1994, s. 2961.

35 Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: 1985, s. 97.

36 Türkler-Ermeniler ve Avrupa, s. 42; 9 Eylül 1895 tarihli "Liberal" gazetesi, İstanbul olaylarından bahsederek, bu güne kadar kendi halinde yaşayan bir takım halkın isyan ettiğinden polisin önlemeye mecbur olduğunu, olayların çıkmasında İngiltere'nin İncil Cemiyetleri aracılığıyla Ermenileri hırslandırarak tahrik ettiğinden kimsenin şüphesi olmadığını belirtiyordu. Yine aynı yazıda İngiliz donanmasının boğazdan geçerek onlara yardım edeceğini resmen ilan eden İngiliz hükümeti, Rusya hududu üzerinde bir tampon Ermeni prensliği kurumak arzusunda olduğunu, İngiltere'nin kimseye bedava yardım etmeyeceğini, kuvvetliler karşısında alçak ve aciz, zayıflar karşısında ise küstahlaşarak kendi menfaatleri için Ermenileri, Osmanlı devletine karşı isyan ettirdiğini belirtiyordu. [Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Mabeyn Başkitabetine (19 Ekim 1895), *BOA*, Yıldız Esas Evrakı, Dosya no: 86/5, Gömlek no: 493.] İngiltere'de yapılan kışkırtmaların nedeni, güya Ermenilerin içinde bulundukları olumsuzlukları kamuoyuna duyurularak, bir çözüm bulmaya yönelik olduğu söyleniyordu. Oysa bu uydurma ve kışkırtmaları yapanlar özellikle İngiliz ajanlarıydı. Bkz., Londra Büyükelçisi Rüstem Paşadan Hariciye Nazırı Sait Paşaya (11 Şubat 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 305, Dosya no: 51.

4- Amerikan Protestan Misyonerlerin Ermeni Faaliyetlerini Desteklemesi

Sivas, Erzurum ve Harput'ta Amerikan konsoloslukları Ermeni evlerine yerleşmişti. Üçünde de konsolos muavinleri Ermenilerden olduğu gibi konsolosluk binasının genel hizmetlerini yürütecek personel de Ermenilerden seçilmişti.[37]

Osmanlı devletinin Avrupa'ya öğrenci gönderdiği dönemlerde, Protestan misyonerler de Amerika'ya öğrenci göndermeye başladı. Papaz adayları, ilk gönderilen Ermeni öğrencilerden oluşmaktaydı. Bundan maksat, Teoloji yüksek okullarına yerleştirilen, Ermeni gençleri okullarını bitirdiklerinde Osmanlı topraklarındaki Protestan kiliselerde görev alacaklar ve misyonerlere yardımcılık yapacaklardı. Bunlar aracılığıyla Osmanlı topraklarında Protestan mezhebi yayılacaktı.[38] Bunun için Amerikan Misyonerleri, her biri Ermeni üssü haline getirilmiş bulunan okullar, yetimhaneler ve bakım evlerinde insani temaları ön plana çıkartarak binlerce Ermeni'yi Amerika'ya göçe özendirdi. Aslında bütün bu olanlar bir anlamda ucuz iş gücünü kendi ülkelerine erdemlilik adına taşınmasından ibaretti. [39]

---

37 Bilal Şimşir, "Amerikan Boyutu Üz...", s. 119; Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin Ermeniler üzerindeki amaçları için ayrıca bkz., *BOA*; HNA, Endikatör: S-III, Dosya no: 32, Karton no:300, İç no:20, Evrak no: 17118/142.

38 Bilal Şimşir, "Amerkan Boyutu Üzer...", s. 103; Bu arada Amerikan Protestan Misyonerlerinden Elias Riggs, Ermenice bir İncil ile birlikte sadece Türkçe bilen Ermenilere Ermenice öğretmek için bir de kitap hazırladı. bkz., Salim Cöhce, "Osmanlı Ermeni Toplumunda Siyasallaşma Çabaları", *Ermeni Araştırmaları* C: 2, S: 8, (Kış 2003), s. 59.

39 Tülay Duran, "Talori Olaylarından Sonra Siyasi Gelişmeler Belgeleri" *Ottoman Archives Yıldız Collection The Armenian Question II,* İstanbul:1989, s. 423; Worcester'den alınan bir mektuptan anlaşıldığına göre Amerika'ya olan Ermeni göçünün arttığı, bunun Harput'taki bir veya iki dernek tarafından İstanbul ve Amerika'daki ayanlar marifetiyle yapılıyordu. [Bkz., Vaşington Elçisi Mavroyani Beyden Hariciye Nazırı Sait Paşaya (6 Şubat 1891), *BOA*, BEO, Dosya no: 23199-23804.] ayrıca Rus vapur şirketinin Giresun acentesinde simsarlık eden Osmanlı Ermeni'si Mıgırdıç da Amerika'ya gidenleri teşvik ediyordu. [Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Dahiliye Nazırı Rıfat Paşaya (5 Kasım 1892), *BOA*, HNA, Endikatör: M.T., Karton no: 708.] Bahsi geçen dönemlerde Harput başta olmak üzere Anadolu şehirlerinden Amerika'ya yoğun bir göç olayı yaşandı. Amerika'ya 1891 yılında Osmanlı topraklarından giden göçmen miktarı 3957 kişi idi. 1892 yılında Amerika'ya gelen göçmen sayısı 560319'a 1893 yılında ise 623084 ulaştı. Bunlardan 6335'inin Osmanlı tebaasından olup, 2728'inin Ermeni olduğu bilinmektedir. [Bkz., *Documents Diplomatiques Ottomans Affaires Armeniennes (1886-1893) I*, (nşr. B. Şimşir), Ankara: T.T.K. Yayınları, 1985, s. 243.] Anadolu'da 1846 yıllarında dört Protestan kilisesi varken 1870'e gelindiğinde bu sayı 73'e çıktığı gibi Protestan cemaat sayısı da yaklaşık 20 bin'e yükseldi. 1900'de kilise sayısı 112'yi, cemaatin büyüklüğü ise 50 bini aştı. İşte bu gelişmeler Amerika'ya göçü artırıcı nedenlerden bazılarıdır. Bkz., İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Osmanlı İmparator-*

Amerika'da, Protestan Ermenileri ile Congreational topluluğuna mensup bir takım kimseler, Anadolu'da görev yapmış eski misyonerlerden rahip Hitchcook'un ruhani idaresinde toplanarak, Hıristiyan milletlerin dikkatini çekmek için Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermenilerin, bir ihtilal tertip etmesinin gerekli olduğu kanaatine vardılar.[40]

New York'ta genel bir miting yapıldı. Mitinge kadınlarla Ermenilerden başka kimse itibar etmedi. Protestan öğretmenler ve rahipler Osmanlı hükümeti aleyhinde nutuklar söylediler. Yapılan konuşmalarda diğer Hıristiyan devletlerin Osmanlı hükümetinin iç işlerine Ermeniler lehine müdahale etmeleri istendi. Toplantıda alınan kararların tertip heyetince Amerikan Cumhurbaşkanına götürülmesi kararlaştırıldı.[41]

Amerikan Protestan Kilisesinin önderliğinde Osmanlı Ermenilerine gönderilmek üzere Amerikan halkından para toplanıyordu. Binlerce kilisede her Pazar ayininde Türkler ne kadar kötülenir ve zavallı masum Ermeniler ne kadar çok acındırılırsa[42] paranın meblağı o kadar artmaktaydı. Toplanan bu parayla Ermeni toplumuna yardım edilmekten ziyade, Osmanlı topraklarında görev yapan Amerikan misyonerlerin yüksek maaşı ödendiği gibi Osmanlı ülkesindeki misyoner okulları ve kiliselerin geliştirilmesi için harcanıyordu. Bu paranın önemli bir bö-

---

luğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara: T.T.K.Yayınları, 1993, s. 114.

40 Sadrazam Sait Paşadan Mabeyn Başkitabetine (2 Temmuz 1895), *BOA*, Yıldız Sadaret Hususi, Dosya no: 331, Sıra no: 82, Evrak no: 95.

41 Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (23 Kasım 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 94, Evrak no: 260; Amerikan Başbakanı kongrenin açılışında; Osmanlı topraklarında yaşayan Amerikan vatandaşlarının himayesi için İstanbul Amerikan sefiri tarafından etkin girişimlerde bulunulduğu ve harp gemileri göndermek gibi her türlü imkânın kullanıldığını söyledi. Büyük devletlerin antlaşmalardan aldıkları yetkiyle Osmanlı devletine müdahale edeceklerini ümit ettiğini, Hıristiyan bir hükümetin başkanı olarak Hıristiyan azınlıkların haklarının korunması için gayret sarf edeceğini bildirdi. Bkz., Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (3 Aralık 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: 310, Dosya no: 57, İç no: 1, Evrak no: 434.

42 Mesela; Muş Ermeni ahalisinden üç kişi, papaz Şamir aracılığıyla Boston'daki Amerikan misyoner meclisine gönderdikleri mektupta; Ermenilerin Anadolu'da oturdukları bölgede kıtlık olduğunu Sasun'dan geriye kalanlara yardım gönderilmesinin istendiğini Avrupa devletleri tarafından yapılan çabalara Amerika'nın da katkıda bulunması istenmekteydi. Bkz., Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Turhan Paşaya (1 Ağustos 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 92, Evrak no: 153.

lümü de Amerikan Protestan Kilisesinin kasasına girmekteydi.[43]

1895 yılında Amerika'da yürütülen "Ermenilere yardım" kampanyasında pek çok kiliselerde Türklere lanet duaları yapıldığı gibi açık hava mitinglerinde de akıl almaz iftiralar edildi. Kampanyaya katılan "Christian Herald" adlı New York gazetesi toplanan paraları Ermenilere dağıtmak üzere W. Howard adlı şâhısı Van'a gönderdi. Osmanlı Elçisi Mavroyeni Bey, Mr. Howard'ın yayınları ve konuşmalarıyla koyu bir Türk düşmanı olduğunu Amerika Dış İşleri Bakanlığına resmen ispatlamasına rağmen Howard ve benzerleri Anadolu'ya geldiler. Ermenilere yardımları elden dağıtarak bir kez daha Türk düşmanlığı Propagandası yaptılar.[44] Mayewski'ye göre bu paralar Protestanlaşan Ermenilere dağıtılmıştı.[45]

Osmanlı devletine karşı Amerikalı din adamlarının yürüttükleri düşmanca tutum, elçilik vasıtasıyla Amerikan hariciyesine defalarca delilleriyle birlikte açıklandığı[46] halde kabul ve tasdik edilmedi. Bu durum Ermeni komitecilerini

43 Bilal Şimşir, "Amerikan Boyt. Üzer...", s. 100; 18 Nisan 1895 tarihinde New York ve civarındaki Ermeniler, Amerika'daki ırktaşlarını Ermeni meselesine bir çare bulmaları için topladılar. Toplantıda para ile yapılacak işlerin tespiti, Amerika'daki göçmen ve yerli Ermenilerin dileklerini Amerikan hükümetine ulaştırmak ve Ermenilerde milliyetperverlik hislerini artırma konusu tartışıldı. Toplantının başkanlığına, Merzifon Protestan eski Vaizi Artin Filyan getirildi. [Bkz., Zaptiye Nazırı Nazım Paşadan Mabeyn Başkitabetine (9 Mayıs 1895), *BOA*, BEO, Mühimme Kalemi, Muzır Gazete, Karton no: 39, İç no: 39, Evrak no: 4303/32.] Adı geçen Vaizin Hınçak komitesine bağlı olduğu ve daha önce de Ermenilere yardım topladığı Osmanlı hükümetince bilinmekteydi. Bkz., Hariciye Nazırı Sait Paşadan Vaşington Elçisi Mavroyeni Beye (14 Nisan 1894), *BOA*, HNA, Endikatör: S-III, Karton no: K. 280, İç no: 36, Evrak no: 8325/43.

44 Bilal Şimşir, "Amerikan Boy. Üzr...", s. 102; Abdurrahman Küçük, a.g.e., s.97; Washington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya gönderilen 27 Kasım 1895 tarihli raporda; "Christian Herald" gazetesinin çok miktarda para topladığı, buna New York ve Boston'daki komitelerinde topladıkları miktar eklendiği takdirde bir hayli yekûn tutacağı, bu paranın Osmanlı Ermenilerine dağıtılması halinde Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki Ermeniler üzerinde büyük bir nüfuz elde edeceklerini belirtmektedir. Bkz., *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 104, Dosya no: 1, Evrak no: 269.

45 Bkz., Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi II*, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1994, s. 320.

46 Merzifon ve İstanbul'da bulunan Amerikan misyonerleri tarafından gönderilen mektuplara atfen Londra'da "Daily News" gazetesinde yayınlanan buradan da iktibas edilerek, Amerikan gazetelerinde haber edilen Merzifon ve Kayseri'de Ermeni katliamı yapıldığına dair haberler çıktı. Osmanlı topraklarında misafir olarak bulunduklarından politikaya karışmamaları gereken Amerikan misyonerleri, Amerikan kamuoyunu Osmanlı devleti aleyhine kışkırtmak için Ermeni ihtilalcileriyle aynı paralelde mesai yaptıkları bir notayla Amerikan Hariciyesine bir kez daha bildirildi. Bkz., Vaşington Sefiri Mav-

cesaretlendirdi.[47] Bütün bu olanlardan sonra Ermeni toplumunun özlemleri milli ve ihtilalci bir kalıba dökülmesinde dış ülkelerden gelen Protestan misyonerlerin büyük rolü oldu. Misyonerler yazılı ve sözlü öğretimleriyle, Ermeni toplumunda milliyetçilik duygularının kabarmasına geniş ölçüde yardımcı oldu.[48] Amerikan hükümetinin ve Amerika'da bulunan mezhep heyetlerinin Osmanlı devletine karşı düşmanca hareketlerinin belki de en büyük sebebi, Osmanlı toprakları üzerinde oturan onun nimetlerinden yeterince faydalanan Amerikalı misyonerlerin raporlarında Osmanlı hükümeti aleyhine daima yalan haber üretmelerinden kaynaklanmaktaydı.[49] Bu da milli duygularla ortaya çıkan Ermeni ihtilalcilerine itici güç oldu.[50]

5- Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sonrasında Ermeni Faaliyetleri

23 Temmuz 1908 meşrutiyetin ilanından sonra geçici bir zaman için Ermeni komitelerinin faaliyetlerinde bir duraklama oldu. Komite reisleri bundan böyle faaliyetlerini tamamen kanuni ve haklı bir zemine oturtacaklarını ve meşrutiyetin korunmasına çalışacaklarını ilan ettiler. Hınçak komitesi reislerinden Sabahgülyan, Beyoğlu Ermeni Kilisesinde yaptığı konuşmada meşrutiyetin ilanıyla ihtilal fikirlerinden vazgeçtiklerini bundan böyle memleketin ilerlemesi için çalışacaklarını bildirdi. Taşnaksütyun ileri gelenleri de, var güçleriyle Genç Türklerle işbirliği içinde olacaklarını söylüyordu.[51] Ancak daha sonraları ittihatçılarla Ermeni komitacıları arasında düşünce ayrılıkları baş gösterdi. Milliyetçilik, Türkçülük, İslamcılık gibi akımların Jön Türkler arasında yayılmaya başlaması, Ermeni komi-

royeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (11 Aralık 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 102, Evrak no: 289.

47 Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Tevfik Paşaya (11 Kasım 1895), *BOA*, HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 94, Evrak no: 253.

48 E. Ziya Karal, Osmanlı İmp. Ermeni Meselesi, s, 7.

49 Vaşington Sefiri Mavroyeni Beyden Hariciye Nazırı Turhan Paşaya (20 Eylül 1895), *BOA*,HNA, Endikatör: T.S., Karton no: 87, Evrak no: 183.

50 Seçil Karal Akgün, General Harbord'un Anadolu gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, İstanbul: 1981, s. 17.

51 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri...", s. 571; Ayrıca Bkz., Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ..., s. 34; Bu dönemi daha çok İngiltere ile Fransa'nın tesiri altında, Balkan komiteleri, Ermeniler ve Yahudilerle ortaklaşa icra edilen iktidar dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Bkz., Recep Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinde Ermeni Politikaları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1988. s. 208.

telerinde özerk bağımsız Ermenistan kurma eğilimini tekrar su yüzüne çıkarttı.[52] Böylece II. Abdülhamit'in devrilmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapan Ermeni komiteleri, Meşrutiyetin ilanından sonra eski düşüncelerine tekrar dönmüş oldular.[53]

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Rusya'dan kaçıp Anadolu'ya gelen Kafkasyalı İşhan ve Aram, Taşnak Komitesi'nin başına geçtiler. İlk iş olarak da Ahtamar adasındaki Rahip Okulu'nu tatil ederek okul öğretmenlerini, personeli ve öğrencileri propaganda yapmaları için çevre vilayetlere gönderdiler. Ahtamar Kilisesi komitenin merkezi, geliri de mali kaynağı oldu.[54]

Taşnaksütyun, Cophenhague Sosyalist Kongresine verdiği raporda Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini şöyle izah ediyordu: 1908 yılına kadar, komitemizin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri gizli ve yalnız geceleri yapılırdı. Gündüzleri komite üyeleri dışarı çıkmazlardı. Faaliyetlerimiz daima siyasi ve ihtilalci idi. Bu faaliyetler bugünde Osmanlı topraklarında devam etmektedir. Yalnız şu fark vardır ki, şimdi açıktan açığa gündüz yapılmaktadır. Ermenilerin yoğun olduğu bütün bölgelerde komitelerimizin tam teşkilatlı ve tertipli büyük ihtilalci çeteleri vardır.[55] Bu durumu bilen Rusya, Eçmiyazin Katoğikosluğu öncülüğünde Kafkas Genel Valisi Vronzof'un vasıtasıyla çıkacak ilk arbede de Ermenilerin kayıtsız şartsız Rusya'nın yanında yer alacağına dair anlaşmıştı.[56]

Osmanlı hükümeti 21 Temmuz 1914'te seferberlik ilan etti. Seferberlik ilk kez Ermenileri de kapsıyordu. Şark vilayetlerindeki idari reform konusunda hemfikir olan komitacılar toplanarak taşra teşkilatlarına şu talimatı verdiler: Rus birlikleri hududu geçip, Osmanlı Ordusu geri çekildiği zaman elinizdeki her türlü imkânla, her yerde aynı anda isyan edeceksiniz. Böylece Osmanlı ordusu iki ateş arasında kalacak. İdari merkezler işgal edilip, ikmal kafilelerine hücum edi-

---

52 Nurşen Mazıcı, Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni (1878-1918), İstanbul: Der Yayınları, 1987, s. 64.

53 İsmail Kayabalı ve Cem Ender Arslanoğlu, "Ermenilerin Türklerle Münasebetleri", *Türk Kültürü*, S: 126, Nisan 1973, s. 467.

54 Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s. 93; Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1990, s. 43.

55 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri...", s. 577; Dikran Kevorkyan, "Ermeni Meselesinde Tehcire Amil Olan Sebepler", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: 1985, s. 299.

56 Esat Uras, "Ermeni Cemiyetleri...", s. 580.

lecektir. Buna rağmen Osmanlı ordusunun ilerlemesi halinde Ermeni askerler silahlarıyla birlikleri terk edip, çeteler kuracaklar ve Ruslara katılacaklardı.[57] O sırada Avrupa'da bulunan Osmanlı Ermeni milletvekillerinden Taşnakçı Karakin Pastırmacıyan Rusya'ya geçerek 1914'te Kafkas cephesinde Türklere karşı savaşmak üzere gönüllü intikam taburlarının başına geçti.[58] Rus ordularının 13 Ekim 1914'te Doğubayazıt'tan Osmanlı sınırlarını geçerek ilerlemesi Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet kurma hayaliyle coşan ve bu uğurda silahlanan Ermeniler için büyük bir fırsat oldu.[59]

Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşına girmesiyle Anadolu'da isyanlar birbiri ardına patlak verdi.[60] İlki Zeytun'da çıkan ayaklanmaya Kayseri, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara, Van, İzmit, Adapazarı, Hüdavendiğar (Bursa), Adana, Halep, İzmir ve Canik (Samsun) dekiler takip etti.[61] Böylece Osmanlı ordusuna karşı yeni bir cephe oluşmuştu. Bu da "Ermeni cephesi" idi. Düşman cephesindeki ve cephe gerisinde mahalli güç konumundaki Ermeniler, İtilaf Devletlerine çok önemli istihbarat ve fiili destek verdiler. Bundan dolayı Osmanlı ordusu ve cephe gerisindeki sivil halk büyük zarar gördü.[62]

Ermenilerin büyük devletler tarafından korunduğunu ve kışkırtıldığını göz önüne alan Babıâli, köklü önlemlerin alınmasından kaçınıyordu. Ancak Ermenilerin silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılmaları, Ermeni din adamlarının isyanları hazırlayıp bizzat yönetmeleri sonucunda, Osmanlı hükümeti, Ermenilerin bu girişimlerinin tehlikeli olduğunu, bundan böyle sert tedbirlerin alınacağını bizzat Ermeni Patriğine bildirdi. Aynı zamanda durum parlamentoda Ermeni milletvekillerine de anlatıldı. Fakat Ermeniler, bu konuşmaları hükümetin güçsüzlüğüne yorumlayarak yıkıcı faaliyetlerini bir kat daha artırdılar.[63]

Olayların giderek artması, birçok cephede Osmanlı devletinin savaş halinde

---

57 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, (nşr. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Bşk.) , S: 83, Mart 1983, Ermeni Belgeleri Özel Sayı: II, Ankara 1983, s. 3; Dikran Kevorkyan, a.g.m., s. 300.

58 İsmail Kayabalı ve Cem Ender Arslanoğlu, a.g.m., s. 467.

59 Necati Ökse, "Ermeni Sorunun Doğuşu, Tehcir Kanunu ve Uygulanması", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Ankara: 1985, s. 272.

60 Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri..., s. 76.

61 M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1986, s. 103.

62 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir...*, s. 39.

63 Ergünöz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul 1994, s. 132.

bulunması, isyanların tamamen ihanete dönüşmesi, hem cephenin, hem de cephe gerisinin emniyete alınması açısından bir zaruret halini aldı.[64] Doğu cephesindeki bu şartlar isyan halinde bulunan Ermenilerin yerlerinin değişmesini zorunlu kılıyordu.[65]

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşaya yolladığı 2 Mayıs 1915 tarihli yazıda; Van ve civarındaki Ermenilerin isyanlarını sürdürmek için daima toplu ve hazır halde beklediklerini, toplu halde bulunan Ermenilerin buralardan çıkartılarak isyan yuvalarının dağıtılması düşüncesinde olduğunu, bu Ermenileri ya Rus sınırı içine göndermenin, ya da Anadolu içlerinde çeşitli yerlere dağıtmanın gerekli olduğunu belirtti.[66] Nitekim uygulama da böyle oldu. Tehcir kanunu, tüm Anadolu'da bulunan Ermenilere de uygulanmadı. Yalnız harekât gerisinde bulunanlardan asker aileleriyle, Katolik ve Protestan aileler hariç olmak üzere diğer Ermeniler tehcire tâbi oldular.[67]

Savaşın bitmesiyle Ermenilerin devlete zarar verme ihtimalinin ortadan kalktığı düşünülerek, geri dönüş konusu Meclis-i Vükela toplantısında ele alınarak 31 Aralık 1918 tarihinde yasalaştı.[68] Bu dönemde pek çok Ermeni eski yerlerine tekrar döndüğü gibi savaştan sonra İstanbul'daki Ermeni nüfusu da bir hayli arttı. Bu arada alınan tedbirler sayesinde düşlerindeki hayali gerçekleştiremeyen Ermeni dini ve sivil önderleri, 1915 ve öncesindeki Ermeni isyanlarında meydana gelen olayları Dünyaya Ermeni katliamı gibi göstermeye çalışarak masum rolü-

---

64 Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir*, s. 199.

65 Y. Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul...*, s. 233.

66 *BOA.*, DH. ŞFR., Nr.52/282; Ayrıca Bkz., Ermenilerin başka bölgelerde yerleştirme nedenleri hakkında Hariciye Hukuk Müşaviri Mehmet Münir Beyin raporu. *BOA*, DH, ŞFR, Nr: 70/92.

67 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Davut Kılıç, "1915'te Tehcir Edilmeyen Ermeniler", *I. Türkiye Kongresi Bildirileri II,* (20-21 Nisan 2002) Ankara: 2003, ss. 113-120. Ayrıca bu konudaki Arşiv Belgelerinden bazıları için bkz., *BOA*, DH, ŞFR, Nr: 54 / 54; *BOA*, DH, EUM, 2.Şb. 68 / 101; *BOA*, DH, ŞFR, Nr: 63 / 135; *BOA*, DH, ŞRF, Nr: 54-A / 382.

68 Bkz., İbrahim Etem Atnur, "1918 Yılında Osmanlı Devleti ve Ermeni Meselesi", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri I,* Ankara: 2003, s.395. Bu durumdan faydalanarak tekrar dönenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Halaçoğlu bir Amerikan arşiv belgesine atfen 644.900 Ermeni'nin eski yerlerine yeniden döndüğünü belirtir. Bkz., Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri, 2.b., İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2004, s.106; Bu konuda Osmanlı devletinin uygulamaları için ayrıca bkz., Mehmet Çevik, "Ermenilerin Tehcir Sonrası Geri Dönüşü ile İlgili Osmanlı Devletinin Uygulamaları", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II,* Ankara: 2003, ss.121-128; Cemalettin Taşkıran, "Türk-Ermeni İlişkileri, Tehcir Olayı ve Sözde Soykırım", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (nşr. H. C. Güzel), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, ss.209-224.

nü oynama devam ediyordu. Şubat 1919'da Eçmiyazin Katoğikosu V. George'un Erivan'da takdis ederek açılışını yaptığı "Batı Ermenilerinin II. Kongresinde", o dönemin İttihat ve Terakki Partisinin önde gelen yöneticilerinden intikam almak için Talat Paşa, Sait Paşa, Bahattin Şakir, Cemal Paşa ve benzeri idarecilerin bulundukları yerde öldürülmelerine karar verilerek bunun için timler görevlendirildi.[69] Ermeni suikast timleri kendilerine verilen bu görevleri yerine getirmek için değişik ülkelerde kaçak olarak yaşayan eski Osmanlı yöneticilerinin peşlerine düşerek, 15 Mart 1921'de Berlin'de Talat Paşayı,[70] 5 Aralık 1921'de Roma'da Sait Halim Paşayı,[71] 17 Nisan 1922'de yine Berlin'de Bahattin Şakir ve Cemal Azmi beyleri, 21 Temmuz 1922'de de Tiflis'te Cemal Paşa ile iki yaveri Binbaşı Nusret ve Teğmen Süreyya beyleri öldürdü.[72]

Lozan Konferansına gelindiğinde Ermeni toplumunun büyük bir kısmı daralmış olan Türkiye topraklarının dışında kalmıştı. Türk delegasyonunun kesin tavrı karşısında İstanbul ve Anadolu'da kalan bir miktar Ermeni Lozan Konferansında söz konusu edilmedi.[73] Böylece Ermenilerin Türkiye'den toprak istekleri Lozan Konferansında tarihe gömüldü.[74] Lozan Barış Antlaşması sadece Türkiye'de yaşayan ve Müslüman olmayanlara yani Rumlara, Musevilere ve Ermenilere azınlık hakları tanıdı.[75] Lozan Konferansından sonra Hınçak ve Taşnak komitacıları, Avrupa devletlerinin artık kendileri için herhangi bir harekette bulanmayacaklarını anlayarak, yeniden Sovyetler Birliğinin desteğini almaya yöneldi.[76] İşte bu süreçte

---

69 R. G. Hovannisian, *Armenia on the Road to Independence 1918*, Los Angeles: 1967, s.453'den M. Kemal Öke, *Ermeni Sorunu 1914-1923...*, s.334.

70 *Talat Paşa'nın Anıları*, (nşr. Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000, s.14.

71 Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafları*, (nşr. K. Mustafa Orağlı), İstanbul: Kastaş Yayınları, 1997, s.185.

72 Arşavir Şıracıyan, *Bir Ermeni Teröristin ...*, s.277.

73 Arnold Toynbee, *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (nşr. Kasım Yargıcı), İstanbul: Baha Matbaası, 1971, s.171; Ercüment Kuran "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, (nşr. H. C. Güzel), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s.46; Lozan Konferansına giden Türk heyetine konferans boyunca takip edeceği 14 maddelik bir talimat verilmişti. Bu talimatın ilk maddesi Ermeni yurdu ile ilgili idi: "Şark Hududu: (Ermeni Yurdu) mevzubahis olamaz. Olursa inkita-ı müzakereyi mucib olur." Denmekteydi. Bkz., *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) I, (nşr. Kültür Bakanlığı), Ankara: 1992, s.497 vd.

74 Bu konuda geniş bilgi için bkz., Bilal N. Şimşir, *Lozan Telgrafları (1922-1923) I-II*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1990.

75 Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, 2005, s.188.

76 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni...*, s.L.; Bu örgütler İkinci Dünya Savaşından sonra bloklara ve

"Büyük Ermenistan" hayali ile olaylara karışmış olan Ermeniler, olayların gidişatını gördükçe yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde yaptıkları işlerin hesabını veremeyeceğinden korktuğu için başta Patrik Zaven Efendi olmak üzere İstanbul'u terk ederek yabancı ülkelere göç etmeye başladı.

6- Diaspora Ermenilerinin Türkiye Cumhuriyetine Yönelik Faaliyetleri

Diaspora Ermenileri, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Lübnan, Suriye, Filistin, Avusturalya, Kanada, Meksika, Arjantin, Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Mısır, İran, Irak, Ürdün gibi ülkelere dağılmış durumdadır.[77] 1965 yılına kadar diaspora içerisinde sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunan Ermeni örgütleri, sözde Ermeni katliamının 50. yıldönümünü Beyrut'ta Antilyas Kilisesinin öncülüğünde büyük bir dini tören eşliğinde kutlamaya karar verdi. Antilyas Kilisesinin Katoğikosu I. Horen bu törende yapmış olduğu konuşmasında "Ermeni varlığının korunmasını, bugünlerin her zaman anılmasını ve unutulmamasını isteyerek cemaatinden bu konuda ileriye dönük çalışmalarını tavsiye etti."[78]

Ermeni meselesinin ortaya çıkışından bu yana emperyal devletlerinde desteğini alarak kanla beslenmeyi kendilerine adet edinen komitacılar, XX. yüzyılın dördüncü çeyreğine gelindiğinde stratejilerini şöyle belirledi. "Büyük Ermenistan Cennet Ülke" rüyasını gerçekleştirmek için 1915 ve öncesinde yaşanan Ermeni isyan ve olayları sonucunda gerçekleştirilen tehcir hadisesini tarihi gerçeklerden uzaklaştırarak soykırım şeklinde istismar eden "Dört T Planı" olarak uygulamaya koydular. Bu plan özet olarak şöyle idi. Birincisi Ermeni iddialarının dünyaya "*tanıtılması*", ikincisi Türkiye tarafından "*tanınması*", üçüncüsü Türkiye'den "*tazminat*" alınması, dördüncüsü ise Batı Ermenistan olarak adlandırılan "*toprak*" parçasının Türkiye'den koparılmasıdır.[79]

---

yaşadıkları ülkenin politikasına uygun Türkiye dışında kalan dinî merkezlerde yuvalanmalarını sürdürecektir. Mesela; Eçmiyazin Katoğikosluğu Hınçak grupların etkisi ve kontrolü altındayken, Antilyas Katoğikosluğu ise Taşnak grupların etkisi altında kalacaktır. Bkz., Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni ...*, s.LXIII.

77 Diaspora Ermenilerinin bu ülkelerdeki durumları için bkz., Cemalettin Taşkıran, "Ermeni Diasporası Nedir? Ne İstiyor?" *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri III*, Ankara: 2003, s.5 vd.

78 Necla Başgün, *Türk-Ermeni İlişkileri Abdulhamid'in Cülusundan Zamanımıza Kadar*, Ankara: Töre-Devlet Yayınevi, 1973, s.121; Bu gelişmelerden rahatsız olan Türk Ermenileri olayları tasvip etmediklerini ve Türk Bayrağı altında mesut olduklarını belirtir beyanatlar verdiler. Bkz., 9 ve 10 Nisan 1965 tarihli *Hürriyet Gazetesi*.

79 Cemalettin Taşkıran, "Türk-Ermeni İlişkileri...", s.10.

Ermeni komitacılar yine emperyalist devletlerden aldıkları destek sayesinde "Asala" çatısı altında oluşturdukları terör grupları ile planın ilk bölümünü uygulamaya koydu.[80] Sözde Ermeni soykırımını Dünyaya tanıtabilmek için 1973–1994 yılları arasında değişik ülkelerde Türk Büyükelçiliği çalışanlarından başta diplomatlar olmak üzere 35 kişiyi şehit etti.[81] Çoğu Avrupa ülkelerinde olmak üzere bu terör eylemlerinin faillerinin hala bulunamayışı da oldukça ilginçtir.

Diaspora önderleri, 21 yıllık kanlı faaliyetlerinden sonra Plan'ın ikinci kısmına geçerek Ermeni meselesini siyasallaştırmış ve diasporanın yoğun olarak yaşadığı ülkelerin senatolarında sözde Ermeni soykırımını kabul eden yasaların parlamentolarda kabul edilmesine ağırlık vermiştir.[82] Bundan maksat ise uluslararası kamuoyunu arkasına alarak Türkiye Cumhuriyetine Ermeni soykırımını tanıtmak vardır. Bu yolda da epeyce mesafe alınmıştır.

Günümüzde ise planın üçüncü ayağı olan tazminat konusunda da alt yapı oluşturulmaya başlanmış, Ermenistan yönetiminin desteğiyle başkent Erivan'da toplanan "Dünya Ermeni Kongresinde", sözde soykırımın dünyanın çeşitli ülkelerinde tanınması girişimleri gözden geçirildikten sonra Türkiye'den maddi tazminat ve toprak talep edilmesi ile ilgili görüşler yeniden gündeme getirildi.[83]

Amerikan Vardges Yeghian & Co. hukuk şirketinin temsilcisi Arman Bagdoyan, Erivan da düzenlediği basın toplantısında; Ermeni soykırım iddialarına işlerlik kazandırmak amacıyla dönemin sigorta şirketlerine dava açmak için sözde soykırım kurbanlarının varislerinden belge toplandığını belirterek[84] konuyu bir

80 Ermeni terörü ve Asala'nın oluşumu için bkz., Hasan Selçuk Köni, "Uluslararası Terörizmin Bir Boyutu Olarak 1974'ler Sonrası Ermeni Terörü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu, (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara:1985, ss.201-205; Y. Atila Şehirli, "Asala'nın Ortaya Çıkışı, Eylemleri, İlişkileri ve Sonu", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (nşr. İ. Bal,. M. Çufalı), Ankara: 2006, ss.651-680; Yavuz Cankara vd., "Ermeni Terörü ve Asala Terör Örgütü", *Dünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri* (nşr. İ. Bal,. M. Çufalı), Ankara: 2006, ss.681-699; İhsan Bal, "Ermeni Terörü ve Dış Bağlantıları", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri II,* Ankara: 2003, ss.475-477.

81 Şehit diplomatların katledildikleri yerler ve kimlikleri hakkında geniş bilgi için bkz., Bilal N. Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız 1973-1994 I-II,* Ankara: Bilgi Yayınları, 2000; *http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/diplomatlar/index.html,* (03.02.2007).

82 Ermeni tasarısını kabul eden ülkeler ve özel kuruluşlar için bkz., Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları,* C: 4-5, S: 16-17, (Kış 2004-İlkbahar 2005), s.36-72.

83 Türkiye Gazetesi 08.05.2004.

84 *http://www.hyetert.com/haber3.asp?AltYazi=AnaSayfa&Id=9949&DilId=1,* (05.10.2004);

adım daha ileri götürdü. Nitekim Amerika'da Fransız Sigorta devi Axa ve Amerikan New York Life şirketi aleyhine dava açıldı. Axa, mahkeme sonuçlanmadan 17 milyon dolar tazminat ödemeyi kabul etti ve Ermeni yardım kuruluşlarına da birkaç milyon dolar bağış yapacağını bildirdi. Ermeni lobisi, bu kez de Almanya'nın en önemli iki bankası olan Deutsche Bank ve Dresdner Bank'ın 1915 yılındaki tehcir sırasında ölen Ermenilerin hesaplarına el koyduklarını iddia ederek söz konusu bankalara dava açtı. Paraları yasal faiziyle geri isteyen diaspora avukatları, asıl amaçlarının ise soykırım iddialarıyla ilgili gündem oluşturmak olduğunu söyleyerek, davanın kazanılması durumunda insanlar demek ki, bu şirketler bu kadar yüklü miktarları ödüyorsa o zaman 1915 yılında gerçekten "soykırım yaşanmış" şeklinde düşünmeye başlayacaklarını belirterek çalışmalarına çok yönlü devam ettiklerini ifade etmiştir.[85]

Sonuç olarak, Ermeni diasporasının bu tür faaliyetleri, zaman içerisinde Ermeni meselesini tarihi gerçeklerden tamamen uzaklaştırarak konuyu siyasal zemine taşımıştır. Bundan dolayı da diaspora ve Ermenistan yöneticileri konunun belgeler ışığında uluslararası bir heyetin hakemliğinde çözülmesine razı olamamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, diaspora ve Ermenistan'ın konuyu daha fazla siyasallaştırmasına müsaade etmeksizin her iki ülkenin de ortaya koyacağı tarihi belgeler ışığında problemin çözümünden yana politikalar üretmelidir. Bu konuda alınacak tedbirleri şöyle sıralamak mümkündür.

- Ermeni örtülü savaşına ve psikolojik harekâtına karşı mücadelede bilimsel bir merkezin veya enstitünün kurulması şarttır. Bu merkezde Osmanlıca, Ermenice ve Batı dillerini bilen uzmanlar, başlangıçtan günümüze Ermeni tarihini, kültürünü, dinini, politikasını, Ermenistan'ı, Ermeni diasporasını, politik ve kültürel etkinliğini incelemelidir.

- Ermeni meselesi ile ilgili başta A.B.D. ve Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin arşivleri ciddi bir şekilde taranarak bütün dokümanların gün yüzüne çıkartılıp soykırım yalanını çürütmede bilimlik bilgi olarak kullanılması sağlanmalıdır.

- Bu merkez yurt içine bilimlik bilgi ürettiği gibi yaptığı çalışmaların önemli bir kısmını yurtdışında bastırmak şartıyla başta İngilizce, Fransızca ve Rusça olmak üzere değişik dillerde kitap ve broşürler yayınlamalıdır.

Amerika'daki diaspora faaliyetleri için ayrıca bkz., Şenol Kantarcı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi, İstanbul: Aktüel Yayınları, 2004.

85 *Zaman Gazetesi*, 16.01.2006.

- Dünyanın dört bir yanında Ermenilerle ilgili çıkan her kitap toplanmalı ve hangi kütüphanede hangi kitabın olduğu bilinmelidir.

- Amerikalı, İngiliz, Fransız, Arap, Rus vs. ülkelerden bilim adamlarına burs verilerek bu konuda çalışmaları sağlanmalıdır.

- Merkezin uzmanları yılın yarısını dünyanın değişik üniversitelerinde konferanslar vererek geçirmelidir.

- Yine bu merkez yabancı dillerde süreli yayınlar çıkartmalı ve Türkiye'de Ermeni meselesi ve Ermenistan konusunda Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını desteklemelidir.

- Türkiye'de batı ülkelerine karşı ekonomik boyut politikaları anlayışından vazgeçilerek uzun dönemli jeopolitik ve jeostartejik hedefler belirlenmelidir.

- Türkiye Ermenistan ile Azerbaycan arasında arabulucu bir rol üstlenmeli ve Karabağ sorununu çözümünde politikalar üretmelidir.

- Ermeni sorunu ve diğer problemlerde de yurt dışındaki vatandaşlarımızdan yararlanma yolları araştırılmalıdır. Yurt dışındaki vatandaşlarımıza çifte vatandaşlık verilmesi ile ilgili çalışmalar yoğunlaştırılmalı böylece bulundukları ülkelerde alınacak kararlarda söz sahibi olmaları sağlanmalıdır.
- Türkiye'nin tanıtımı başta olmak üzere Ermeni meselesinde Türk tezlerinin internet ortamında yabancı ilim adamlarından da faydalanarak birkaç dilde yayınlanması sağlanmalıdır.